

УДК 34.023+34.025

Т. О. Санжарук
асистентка кафедри теорії держави і права ОНЮА

ПОНЯТТЯ «СУБ'ЄКТ ПРАВА» ТА «СУБ'ЄКТ ПРАВОВІДНОСИН»: ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ

Стрімкий розвиток економічної, політичної, культурної та інших сфер правового життя України як усередині держави, так і на міжнародному рівні, а також поряд з цим новий правопорядок, який формується, вимагає критичного аналізу поглядів на поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин». Це питання в сучасній науці є досі дискусійним, що визначає актуальність даної проблематики у вітчизняному правознавстві. Необхідність такого дослідження полягає в з'ясуванні специфіки цих понять, обумовлених різними підходами науковців. При цьому виникають проблеми теоретичного і практичного питання. Розгляд понять «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» охоплюється багатьма юридичними науками.

Юридичним словником «суб'єкт права» визначається як особа (фізична і юридична), держава, державне чи муніципальне утворення, які наділені законом здатністю мати безпосередньо, або через представника, суб'єктивні права і юридичні обов'язки (тобто правосуб'єктністю) [1].

Достатньо широке застосування в правовому обігу терміну «суб'єкт права» визначає різноманітні підходи до самого поняття «суб'єкт права», зумовлених неоднаковим розумінням даного поняття різними вітчизняними та зарубіжними науковцями, такими як: С. С. Алексєєв, В. Я. Бойцов, С. Ф. Кечек'ян, А. В. Міцкевич, В. В. Копейчиков, П. М. Рабінович, Р. Й. Халфіна та ін. У свій час ними було започатковано дискусію щодо суб'єктів права, висловлювалися різні точки зору.

Більшість вчених-правознавців під суб'єктом права розуміють учасників правовідносин, які мають суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Для того, щоб бути суб'єктом права, організація чи індивід повинні володіти правосуб'єктністю [2]. Так, С. С. Алексєєв відзначає, що «суб'єкт права» — це особи, що володіють «правосуб'єктністю», тобто громадяни, організації, суспільні утворення, які можуть бути носіями прав і обов'язків, брати участь у правових відношеннях [3].

На думку Р. Й. Халфіной, «суб'єкт права» («правосуб'єктність») — поняття більш ширше, якоюсь мірою відмінне від поняття «суб'єкт (учасник) правовідносин» [4]. «Суб'єкт права» — це особа, яка володіє правосуб'єктністю, тобто особа, потенційно (взагалі) здатна бути учасником правовідносин, а суб'єкт правовідносин — це реальний учасник даних правових відносин [5]. Таке визначення здається доцільним, адже суб'єкт правовідносин — це учасник конкретних правовідносин, а суб'єкт права — це особа, що не є учасником правовідносин, але при наявності певних умов може ним стати. Таким чином, суб'єкт

права при деяких обставинах може не бути учасником правовідносин, тоді як учасник правовідносин завжди одночасно і суб'єкт права.

Іншої думки дотримувався С. Ф. Кечек'ян, який прийшов до висновку, що поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» тотожні [6]. Звернемо увагу, що в науковому лексиконі застосовуються як поняття «суб'єкт права», так і поняття «суб'єкт правовідносин». Суб'єкт права наділений здатністю бути учасником визначених правовідносин [7]. Виходячи з цього, певні особи чи органи, наділені правами чи обов'язками, вступають у конкретні відношення, використовуючи свою правосуб'єктність, і стають суб'єктом правовідносин [8].

У сучасній юридичній літературі поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» дуже часто використовуються як синоніми [9]. У деякій літературі галузевих наук, розглядаючи питання правовідносин, автори вказують на ідентичність даних понять [10] або просто не вбачають між ними різницю [11].

Відносно рівнозначності понять «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» у літературі робляться певні застереження і з цим важко не погодитися. По-перше, конкретний громадянин як постійний суб'єкт права не може бути одночасно учасником усіх правовідносин; по-друге, немовлята, малолітні діти, душевнохворі особи, являючись суб'єктами права, не є суб'єктами більшості правовідносин; по-третє, правовідносини — не єдина форма реалізації права [12]. Ці розбіжності, безумовно, необхідно мати на увазі.

Твердження про тотожність зазначених понять заперечуються навіть самою юридичною практикою застосування правових норм, тому що беручи участь у правовідносинах якої-небудь галузі права, суб'єкт права реалізує в них не всі свої права і обов'язки, а лише якусь їх частину. З іншого боку, ці поняття не можна ставити на один рівень узагальнення [13], оскільки поняття «учасник правовідносин» є похідним від поняття «суб'єкт права». Уявіть таку ситуацію, коли суб'єкт у даний момент реалізує усі свої права, бере участь в усіх, наприклад конституційних, відношеннях, що відповідають конституційним нормам: припустимо, що Президент України одночасно реалізовував би всі повноваження, закріплені в ст. 106 Конституції України — це не реально.

Вважається більш доцільнішим проводити різницю між даними поняттями. Так, поняття «суб'єкт правовідносин» є більш вузькою формою визначення, ніж поняття «суб'єкт права», тому що носієм прав і обов'язків не обов'язково повинен бути учасник конкретного, індивідуалізованого правовідношення.

Розбіжність даних понять простежуються у вітчизняній літературі окремих галузей права. Аналізуючи підручник конституційного права України можна відмітити, що авторами не ототожнюються поняття «суб'єкт конституційного права» і «суб'єкт конституційних правовідносин» [14]. В. К. Колпаков і О. В. Кузьменко акцентують увагу на розрізненні понять «суб'єкт адміністративного права» і «суб'єкт адміністративних правовідносин». Суб'єкт адміністративного права має потенційну здатність вступати в адміністративні правовідносини. У конкретному випадку він може і не бути учасником правовідносин. Якщо громадянин не чинить адміністративних правопорушень, то він не є суб'єктом адміністративно-деліктних відносин. Громадянин України, який пе-

ребує за її межами, може теоретично ні в яких адміністративно-правових відносинах не брати участі, тобто не бути їх суб'єктом, однак суб'єктом адміністративного права він є, оскільки його як громадянина адміністративно-правові норми наділили комплексом прав і обов'язків. Суб'єкт адміністративних правовідносин є фактичний учасник правових зв'язків у сфері управління, тобто він обов'язково в них бере участь [15].

Зовсім по іншому пропонує розглядати таке питання А. Б. Венгеров. Він відмічає, що учасники *суспільних відносин* формально, за допомогою права, наділяються різними правомочностями, обов'язками, тим самим перетворюючись на суб'єктів *правових відносин* [16]. Тут розуміється, що спочатку особи (фізичні і юридичні) є учасниками *суспільних відносин* і тільки тоді вони є суб'єктами *правовідносин*, коли починає діяти будь-яка норма права, яка регулює дане відношення, при цьому визначаючи хто і які буде нести суб'єктивні права або обов'язки. Але чому саме так? Особа вже є суб'єктом права, а наявність норми права, яка регулює права і обов'язки сторін даного правовідношення, дає їй можливість реалізувати себе як суб'єкта правовідношення, тобто вона не є просто учасником *суспільних відносин*, а відразу при вказаних умовах є учасником *правовідносин*.

Відмежовуючи поняття суб'єкт *правовідносин* як більш вузьке і конкретне, підлегле по відношенню до поняття суб'єкт *права*, потрібно вказати ту основну характеристику, яка визначає можливість трансформації суб'єкта *права* в учасника *правовідносин*, тобто в суб'єкта *правовідносин*.

У *правовідносинах*, суб'єкти *права* виступають контрагентами в процесі виконання ними вимог нормативних приписів і набуття певних прав і обов'язків.

Цікаве визначення є у М. В. Цвіка «суб'єкт *правовідносин* — це такий суб'єкт *суспільного життя*, який здатний виступати учасником *правовідносин* як носій юридичних прав і обов'язків». Щодо тотожності понять «суб'єкт *права*» і «суб'єкт *правовідносин*» він зазначає, що вони не завжди збігаються: по-перше, *правовідносини* не єдина форма реалізації *норм права*; по-друге, малолітні діти, душевнохворі люди, які є суб'єктами *права*, не можуть бути суб'єктами *правовідносин*; по-третє, конкретний громадянин завжди є суб'єктом *права*, але не завжди є учасником *правовідносин* [17]. Таким чином тут дається припущення до збігу цих понять.

«Суб'єкт *права*» — універсальна правова форма особи (фізичної та юридичної), яка з огляду на свою специфіку є носієм усіх своїх суб'єктивних прав та обов'язків, закріплених у *правових нормах* (об'єктивному праві).

«Суб'єкт *правовідносин*» — це не тільки універсальна, а й унікальна і специфічна правова форма *реалізації* особами (суб'єктами *права*) своїх прав і обов'язків у певному *правовідношенні*.

Слід зазначити, що всі люди (фізичні особи) з моменту народження є суб'єктами *права* як у розумінні їх абстрактної правосуб'єктності по відношенню до всього чинного законодавства, так і в розумінні їх конкретної правосуб'єктності — як реальних носіїв офіційно визнаних (природжених і невідчужуваних) прав і свобод людини [18]. Людина є основний первинний суб'єкт *права*,

яка займає особливу роль у системі суб'єктів права. Всі інші суб'єкти являють собою або спільноти, союзи людей, або певним чином майново відособлені суб'єкти, і це вже є похідним від людини утворенням. Названі спільноти осіб чи майнові об'єднання можуть бути визнані, чи не визнані законодавцем як суб'єкти права. Індивід як суб'єкт права — це вихідна база і неодмінна попередня умова для можливості появи неіндивідуальних (групових і т. п.) суб'єктів права. Для права свобода індивіда та інших суб'єктів соціального життя у правовій формі складає визначальну можливість їх функціонування в умовах соціальної цілісності та стійкої нормативно-правової сфери.

Такі підходи «відіграють важливу роль у формуванні нормативної основи будь-якої галузі права» [19]. Зазначимо, що необхідність подальшого розмежування зазначених понять зумовлюють не тільки теоретичну, а й практичну відмінність між суб'єктами права та суб'єктами правовідносин не тільки у сфері певної галузі права, а й правової науки взагалі.

Отже, слід вважати, що суб'єкт правовідносин — це індивідуально визначений суб'єкт права, який реалізував свою правосуб'єктність у частині реалізації конкретних прав і свобод у конкретних правовідносинах, але не будь-який суб'єкт права є суб'єктом того чи іншого конкретного правовідношення. Поняття «суб'єкт права» є загальним і первинним, а поняття «суб'єкт правовідносин» — конкретним і вторинним. Можна зазначити, що трансформація суб'єкта права в учасника правовідносин пов'язана з процесом перетворення можливого в дійсне, перетворенням наявності об'єктивного права в реальну поведінку.

Література

1. Юридичний словник. — К.: Гол. ред. Укр. рад. енцикл., 1983. — С. 781; Большой юридический словарь / Под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. — М.: ИПФРА-М, 2000. — С. 594.
2. Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Колсайчикова. — К.: Юрішком Інтер, 1998. — С. 192.
3. Алексеев С. С. Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования. — М.: Статут, 1999. — С. 70.
4. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. — М.: Юрид. лит., 1974. — С. 115–116.
5. Войцов В. Я. Система субъектов советского государственного права. — Уфа, 1972. — С. 32–36.
6. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. — М.: Изд-во АН СССР, 1958. — С. 83–84.
7. Алексеев С. С. Общая теория социалистического права: Курс лекций. — Свердловск, 1964. — Вып. 2. — С. 70.
8. Шаповал В. Суб'єкти конституційного права України: Постапівка проблем теоретичного визначення // Право України. — 2000. — № 8. — С. 21.
9. Марченко М. П. Теория государства и права: Учеб.-метод. пособие. — М., 2001. — С. 263.
10. Андреева Г. П. Субъекты конституционного права // Конституционное право: Словарь / Отв. ред. В. В. Маклаков. — М., 2001. — С. 481.
11. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник: В 4 т. / Отв. ред. Б. А. Страшун. — М., 2000. — Т. 1–2. — С. 11–12.
12. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. П. И. Матузова и А. В. Малько. — М.: Юристъ, 2000. — С. 517.
13. Якушев І. Юридичні властивості суб'єктів права // Вісник Львівського університету. Сер. юридична. — 2000. — Вип. 35. — С. 33.
14. Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. — К.: Наук. думка, 2000. — С. 65.
15. Колцаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: Підручник. — К.: Юрішком Інтер, 2003. — С. 74–75.

16. Венгеров А. Б. Теория государства и права: Учеб. для вузов. — М.: Юриспруденция, 2000. — С. 390.
17. Загальна теорія держави і права / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткачєнка, О. В. Пєстришина. — Х.: Право, 2002. — С. 338.
18. Персеящ В. С. Общая теория права и государства. — М.: ПОРМА, 2001. — С. 510.
19. Якимов А. Ю. Статус субъекта права: (Теоретические вопросы) // Государство и право. — 2003. — № 4. — С. 5–10.

УДК 340.132.6

З. М. Юдін
асистент кафедри теорії держави і права ОНЮА

ПРО РОЗШИРЕННЯ ПОНЯТТЯ «ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА»

У процесі розвитку право України перетворюється в найважливішу складову життя народу, починає реально забезпечувати кожному громадянину можливість для здійснення прав і свобод, створює передумови суспільної стабільності й справедливості. Зі становленням і розвитком в Україні правової держави формується громадянське суспільство. У процесі життєдіяльності суспільства і його членів відбуваються різноманітні дії правового характеру, спрямовані на виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Однак, усне і письмове слово, інші знакові символи, за допомогою яких особи вступають у правові відносини, далеко не повною мірою можуть виразити те, що здається їм важливим на даний момент. Крім того, сторони при укладанні договорів часто не звертають уваги на визначені питання, важливість яких проясняється для них лише пізніше. Очевидно, що перетворення права в життя, у поведінку людей, неможливо без з'ясування змісту нормативів, індивідуальних рішень, договорів. Необхідність тлумачення у такий спосіб супроводжує право у найрізноманітніших формах його прояву. На рубежі тисячоліть, у нових умовах розвитку демократичної державності й усього світового співтовариства, проблема тлумачення права виступає як невід'ємний й важливий елемент юриспруденції. Тлумачення права є процесом, що сприяє збагненню права людиною в історичній ретроспективі і перспективі розвитку в різних цивілізаціях.

Як збагнення знаків схованого змісту в алегорії, міфі, знаменні, пророкуванні, поняття «тлумачення» існує давно [1]. Воно зустрічається ще в Арістотеля в його праці «Про тлумачення» й знаходить свій розвиток і продовження в цивільних кодексах романської і германської правових сімей.

Велике значення вивченню тлумачення права і закона приділяли вітчизняні вчені — юристи. Однак проблема тлумачення права в теорії держави і права обмежувалася винятково рамками правової норми і, у своїй більшості, не поширювалася на судові рішення, правовий звичай, договір. Тим часом безсумнівно існує явна потреба наповнення поняття «тлумачення права» більш глибоким змістом.